

فصلنامه علمی دیدگاه‌های حقوق قضائی
مقاله پژوهشی، دوره ۲۸، شماره ۱۰۲، تابستان ۱۴۰۲، صفحات ۲۰۷ تا ۲۳۴
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۷

پیشگیری جامعه‌مدار از بزهکاری اطفال و نوجوانان در محیط‌های آموزشی مجازی (با تأکید بر یافته‌های جرم‌شناسی)

انصیر ملکوتی* | دانش‌آموخته مقطع دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه
علوم قضائی و خدمات اداری، تهران، ایران
افرید محسنی | استاد گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه علوم قضائی و
خدمات اداری، تهران، ایران.

چکیده

در دنیای امروز، یکی از مهم‌ترین محیط‌های آموزشی که کودکان و نوجوانان را تحت تأثیر آموزش‌های خود قرار می‌دهد، محیط‌های آموزشی مجازی است و این محیط به جهت آزاد بودن آن سرشار از آموزه‌های متنوع است و کودکان و نوجوانان را نباید در این ورطه گسترده رها کرد. بنابراین، هدف از پژوهش حاضر، تبیین این موضوع است که در صورت آموزش کودکان و نوجوانان برای نحوه استفاده مناسب از فضای مجازی می‌توان از این فضا به‌عنوان یک قابلیت برای رسیدن به هدف پیشگیری اجتماعی از بزهکاری این گروه سنی بهره‌برداری کرد. این نوشتار از نظر هدف، کاربردی و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای نگارش یافته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که نباید کودکان و نوجوانان را در فضای مجازی رها کرد و هدایت این گروه سنی در تعامل با این فضا، ضرورتی است برای نیل به هدف پیشگیری از بزهکاری.

پژوهش به این نتیجه می‌رسد که با ایجاد بسترهای مناسب در برخورد با امکانات و آسیب‌های فضای مجازی و تبدیل این محیط به یک محیط آموزشی مناسب، می‌توان ضمن رعایت حقوق و آزادی‌های کودکان و نوجوانان، از ابزار پیشگیری جامعه‌مدار برای اجرای اهداف خود، یعنی عدم گرایش اطفال و نوجوانان کشورمان به بزهکاری، بهترین استفاده را کرد.

واژگان کلیدی: پیشگیری جامعه‌مدار، محیط‌های آموزشی مجازی، جرم‌شناسی فرهنگی، نظریه یادگیری اجتماعی.

مقدمه

جوامع امروزی با چهارمین انقلاب روبه‌رو هستند، یعنی دوران هوش مصنوعی و اینترنت اشیا. این تحولات، که ماشین را جایگزین فکر بشر می‌کند، در مقایسه با انقلاب صنعتی قرن نوزدهم که ماشین را جایگزین کار یدی کرد، قابلیت تحولات بیشتری دارد. پیشرفت‌های جهانی رایانه‌های شخصی، ریزسازی تراشه‌های رایانه‌های نصب‌شده در محصولات صنعتی، به همراه تحقیقات در زمینه هوش مصنوعی همگی بیانگر تحول شگرفی هستند که اغلب از آن به‌عنوان ورود به «عصر اطلاعات» یاد می‌کنند. این انقلاب در زندگی کودکان و نوجوانان نیز تأثیر زیادی بر جا گذاشته است. والدین امروزی به جهت درگیری در فعالیت‌های متنوع اجتماعی، گاهی امکان کنترل فعالیت‌های فرزندان خود را ندارند و کودکان زمان بسیار قابل توجهی را در تعامل با محیط مجازی صرف می‌کنند. زمانی که صحبت از فضای مجازی به میان می‌آید، مردم اغلب به رایانه‌ای فکر می‌کنند که به اینترنت متصل است، در حالی که این فقط بخش بسیار کوچکی از فضای مزبور را تشکیل می‌دهد. فضای مجازی فضایی است که از اتصال رایانه‌هایی پدید آمده است که تمامی انسان‌ها، ماشین‌ها و منابع اطلاعاتی در جهان را به هم متصل کرده است (شکوهی و اصغرزاده طالبی، ۱۳۹۶: ۱۳). فضای مجازی ابزارهای فراوانی نظیر اینترنت، ماهواره و تلویزیون را شامل می‌شود.

گسترش حضور اقشار مختلف جامعه در فضای مباحث، با وجود تمام محاسن آن، نگرانی‌هایی را بر خانواده‌ها تحمیل کرده و موضوعی است که در میان معضلات امروزی، بسیار خودنمایی می‌کند. استفاده فزاینده کودکان و نوجوانان از ابزارهای جذاب محیط‌های مجازی باعث شده است که یک محیط خصوصی در داخل خانه و مدرسه برای فرزندان ایجاد شود و آن‌ها بدون نظارت قابل توجهی به دنیای رنگارنگ مدرن وارد شوند. تنها در صورتی می‌توان از این محیط به‌عنوان محیط مناسب آموزشی برای اطفال و نوجوانان بهره‌برداری کرد که جذابیت‌های آن کاهش

نیاید، زیرا در آن صورت کودک و نوجوان به آموزش‌های این محیط تعلق خاطر دارند و بدون اصرار والدین، به تربیت صحیح خو می‌گیرند. آنچه پژوهش حاضر در پی یافتن آن است پاسخ به این سؤال مهم است که آیا بدون سلب آزادی دسترسی کودکان و نوجوانان به امکانات و ابزارهای موجود در فضای مجازی می‌توان نقش مثبتی در پیشگیری از گرایش آن‌ها به سمت رفتارهای کجروانه ایفا کرد؛ به عبارتی چگونه می‌توان نقش محیط‌های آموزشی مجازی را در هدف پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان ارتقا داد؟ از این رو در این نوشتار تمرکز بر استفاده از ظرفیت‌های محیط آموزشی مجازی برای عدم گرایش اطفال و نوجوانان به سمت بزهکاری است.

جست‌وجو در نوشتارهای مرتبط با موضوع این مقاله، نشان می‌دهد که برخی منابع سعی کرده‌اند تا با توجه به اهمیت مباحث، مطالب مفیدی در این زمینه ارائه دهند. در این قسمت نگارندگان مهم‌ترین منابعی را که در این خصوص در منابع معتبر دانشگاهی وجود دارند به شرح آتی مورد اشاره قرار می‌دهند:

رهگشا و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «پیشگیری رشدمدار از بزهکاری کودکان و نوجوانان در فضای سایبر» (نشریه آفاق علوم انسانی، سال اول، بهمن ۱۳۹۶، شماره ۱۰) به اهمیت فضای مجازی در پیشگیری رشدمدار پرداخته‌اند.

محمدی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «نقش خانواده، مدرسه و رسانه در پیشگیری از وقوع جرم با تأکید بر معیارهای بین‌المللی حاکم بر تعهد دولت‌ها در آموزش افراد» (نشریه تدریس پژوهی، دی ۱۳۹۷، شماره ۴) مباحثی را در مورد نقش رسانه‌ها و ابزارهای ارتباطات در آموزش کودکان جهت رفتارهای بهنجار ارائه کرده‌اند.

شکوهی و اصغرزاده طالبی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر فضای مجازی بر تربیت دینی کودکان» (فصلنامه بین‌المللی میان‌رشته‌ای زندگی خالص، ۱۳۹۸، شماره ۱۶) به آثار فضای مجازی بر تربیت کودکان پرداخته و بحث می‌کنند که این فضا ظرفیت‌های مهمی برای تربیت اخلاقی فرزندان دارند.

علی اکبری و نصیری زرنندی (۱۳۹۸) در مقاله خود با عنوان «تأثیر فضای مجازی بر آسیب‌های اجتماعی» (نشریه پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، مهر ۱۳۹۸، شماره ۱۶) به این موضوع می‌پردازند که از جمله راهکارهای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، تمرکز بر برطرف کردن مشکلات نوجوانان و آموزش و آگاه‌سازی خانواده‌ها، کنترل والدین، اولیای مدرسه و دوستان است.

علی و عرفانی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان» (نشریه زندگی خالص، زمستان ۱۳۹۷، شماره ۱۶) نتیجه گرفته‌اند که با توجه به گسترش فضاهای مجازی اینترنتی، آسیب‌های گوناگونی در زمینه تربیت کودکان ایجاد شده است. بنابراین، نظارت والدین در کنار آگاهی از آسیب‌های فضای مجازی بهترین راهکار رفع آسیب‌های آن است.

شایان توجه است که در این پژوهش مسئله اصلی تمرکز بر این موضوع است که در صورت یادگیری کودکان و نوجوانان در نحوه استفاده از فضای مجازی به هدف مهم‌تر یعنی پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان دست می‌یابیم؛ به همین جهت قسمت‌های بعدی نوشتار بر این مطلب خواهیم پرداخت که چگونه می‌توان کودک یا نوجوان را در این مسیر (یعنی بهره بردن مناسب از فضای مجازی) یاری کرد.

۱. مبانی نظری

برای اثربخشی هر پژوهشی لازم است ابتدا مبانی نظری آن به درستی تشریح شود. در این قسمت مبانی نظری تحقیق ارائه می‌شود:

۱-۱. کاربرد نظریه یادگیری اجتماعی برای تحلیل نقش محیط آموزشی مجازی

امروزه نقش فضای مجازی همچون انواع تارنماهای اینترنتی یا بازی‌های رایانه‌ای در آموزش و القای خشونت به افراد کم‌سن‌وسال به مراتب بیشتر از سایر رسانه‌هاست و این اثرگذاری بیشتر با استفاده از نظریات یادگیری اجتماعی قابل تحلیل است. گفتنی است که نظریه یادگیری اجتماعی با اندیشه‌های فردی به نام باندورا^۱ جایگاه مهمی در علوم روان‌شناسی و علوم تربیتی کودکان یافته است. کارباندورا از این جهت مورد اهمیت است که وی کودک را فردی منفعل نمی‌بیند و بیش از آنکه افراد را تحت تأثیر صرف محیط بدانند، رفتارهای انسان را در تقابل با محیط می‌بیند. به عبارت دیگر، انسان همانند لوح سفید، منفعل محض نیست. تحقیقاتی که در مورد خوگیری کودکان به محرکات گوناگون صورت گرفته است نشان می‌دهد که ایشان نسبت به بعضی از وجوه محیط خود حساس‌تر و پاسخ‌گوترند و بعضی را نادیده می‌گیرند. دنیای کودکان برخلاف تصور، مغشوش نیست، بلکه سازمان دارد و به قدرت پیش‌بینی وقایع منجر می‌شود. وقایعی که مفید نباشند رفته

1. Bandura

رفته نفی می‌شوند و وقایعی که نتایج مهم دارند به تحول رفتار کودک منجر می‌شوند. به‌طور خلاصه باندورا معتقد است کودکان در انتخاب الگو دست به انتخاب می‌زنند. وی اهمیت اساسی را به شناخت و اندیشه انسان می‌دهد. انسان از اموری که فوق قابلیت‌های اوست و فشار روحی ایجاد می‌کند، دوری جسته و به دنبال کارهایی است که در حیطه توانایی وی باشد. سایرین در رشد و تکامل آنان نقش عمده‌ای دارند. عمل و بیان دیگران منبع اطلاعاتی است که انسان در حال رشد از آن‌ها برای قضاوت کردن و شکل دادن به انتظارات خود از خویشتن و جهان اطراف استفاده می‌کند. عوامل چندی بر تقلید مؤثرند که از جمله قدرت و منزلت «الگو» است. تحقیقات باندورا نشان می‌دهد که داشتن رابطه صمیمی با الگو، همراه با تقلید بیشتری است و اگر روابط سرد و خنثی باشد، تقلید کم‌تر صورت می‌گیرد (ثنایی، ۱۳۸۶: ۱۸).

نکته حائز اهمیت در مورد نظریه یادگیری اجتماعی درخصوص موضوع پژوهش این است که در دیدگاه باندورا بیش از آنکه بر نیازها و انگیزش تأکید شود بر اینکه افراد چگونه اطلاعات را کسب و تفسیر می‌کنند و آن‌ها را در حل مشکلات به‌کار می‌گیرند تأکید می‌شود (فاضلی دهکردی و نوذری، ۱۳۹۳: ۱۴۸).

بنابراین این گونه استنباط می‌شود که کودکان به‌طور منفعل در محیط‌های مجازی گوناگون مشغول به یادگیری نیستند، بلکه ایشان خود نیز به‌عنوان کنشگر در انتخاب یادگیری اثرگذارند. یافته‌های نظریه یادگیری اجتماعی به‌طور کلی به ما نشان می‌دهد که قابلیت تأثیرپذیری کودک از رسانه‌های مجازی نوظهور بیشتر است، چون همانا امکان ارتباط دوجانبه کودک (به‌عنوان کاربر) و رسانه فراهم است و این حس انتخاب‌گری فعالانه در کودک تعلق خاطر وی به آموزش‌های آن را افزایش می‌دهد، در حالی که در مورد رادیو، تلویزیون و سینما، همواره این ارتباط یک‌سویه و صرفاً از جانب رسانه‌ها صورت می‌گیرد.

علاوه بر این، شبکه‌های اجتماعی سرویس‌هایی هستند که به افراد اجازه می‌دهند یک پروفایل عمومی را در یک محیط اینترنتی بسازند که شامل بخشی از مشخصاتی است که فرد مایل است دیگران در مورد او بدانند و در صورت تمایل عکس شخص نیز در آن وجود دارد و لیستی از دوستان خود و تمام کاربرهای این شبکه را در اختیار داشته باشند و برای یافتن دوستان قدیمی خود و ایجاد روابط جدید از آن استفاده کنند (رادمهر و حیدریانی، ۱۳۹۸: ۱۱۰).

۲-۱. جرم‌شناسی فرهنگی و یادگیری ضدهنجارهای اجتماعی در فضای مجازی

با ایجاد شبکه‌های رایانه‌ای و گسترش ارتباط جهانی، زندگی اجتماعی وارد مرحله تازه‌ای شده است و فضای مجازی که «زندگی دوم» انسان نامیده می‌شود تولد یافته است. ترویج سبک زندگی مجازی و نفوذ آن بر زندگی کودکان و نوجوانان از چشم نظریه‌پردازان جرم‌شناسی پنهان نمانده و برخی جرم‌شناسان فرهنگی سعی در تحلیل نقش فضای مجازی در سبک زندگی جدید کودکان و نوجوانان کرده‌اند. جرم‌شناسی فرهنگی در جریان نگاهی فرهنگی به پدیده بزهکاری، سخت بر این باور پای بند است که شناخت و درک احساسات، عواطف و تجربیاتی که در جریان اعمال بزهکارانه شکل می‌گیرند، نیاز ضروری است که بدون آن، امکان تحلیل وضعیت وجود نخواهد داشت. به عبارتی جرم‌شناسی فرهنگی با برخورداری از دیدی عمیق نسبت به عناصر فرهنگی موجود، سعی دارد تا بزه را به‌عنوان فعالیت انسانی دربرگیرنده احساساتی خاص درک کند و این چنین، سیاست‌های پیشین عدالت کیفری را نقد کند (Ferrell & Hayward, 2011: 23).

جرم‌شناسی فرهنگی بر فرایند خوگرفتن خشونت در میان نوجوانان تحت تأثیر فضای مجازی و اینترنت تأکید ویژه‌ای دارد. براساس نظریات جرم‌شناسی فرهنگی، قرار گرفتن مستمر در معرض رفتارهای خشن، تأثیر مخربی بر شخصیت و نگرش نوجوانان دارد. محتوای خشونت‌بار برنامه‌ها، باعث بروز رفتارهای خشن در تماشاگران شده و ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی را در کودکان کم‌رنگ می‌سازد. این فرایند، معمولاً از طریق مکانیسم تقلید و الگوپذیری رفتارهای خشن توسط مخاطبان کودک و نوجوان و همچنین حساسیت‌زدایی از این گونه اعمال صورت می‌گیرد. این امر بدین معناست که از یک سو، تماشای خشونت در فضای مجازی مانند دیگر رسانه‌ها، با گذشت زمان و در اثر تکرار، کاربران و به‌خصوص نسل کودک و نوجوان را ترغیب می‌کند که رفتارهای شخصیت اصلی را فراگیرند و به تکرار آن‌ها پردازند و در این صورت، فرایند آموزشی مخربی صورت می‌پذیرد و از سوی دیگر قرار گرفتن مداوم در معرض تصاویر خشونت‌بار به مرور زمان، سبب عادی شدن آن نزد مخاطبان کم‌سن‌وسال و پذیرش و ورود هرچه بیشتر عنصر خشونت در زندگی واقعی افراد می‌شود (عابدی تهرانی و افشاری، ۱۳۹۲: ۱۷۵).

رویکرد جرم‌شناسی فرهنگی در این مورد، هم‌افق با نظریه یادگیری اجتماعی است. طبق این نظریه، افراد با توانایی مادرزادی برای ارتکاب رفتارهای خشونت‌آمیز متولد نمی‌شوند، بلکه پرخاشگری فراگرفته می‌شود؛ به عبارتی کودکان، خشونت را در جریان مشاهده رفتارهای دیگران می‌آموزند. از این رو، طبق نظر جرم‌شناسان فرهنگی، فیلم‌ها، تصاویر اینترنتی و بازی‌های رایانه‌ای که خشونت را به تصویر می‌کشند، برای کودکان مضرند. از نظر آن‌ها، ابررسانه‌ها از جمله

رسانه‌های اینترنتی، مسئول رواج خشونت در جامعه هستند، زیرا همواره این امکان مطرح است که کودکان با الهام منفی از بازی‌های رایانه‌ای و تصاویر اینترنتی خشن، دست به آسیب روانی یا فیزیکی سایرین در محیط مدرسه یا دیگر اماکن بزنند. علاوه بر این، خشونت رسانه‌ای به کودکان این فرصت را می‌دهد تا به توجیه رفتارهای منحرفانه خویش از نظر اخلاقی و فرهنگی بپردازند. از طرف دیگر می‌توان بزهکاری کودکان و نوجوانان در فضای مجازی را با نظریه «زندگی کارناوالی» که از سوی جرم‌شناسی فرهنگی مطرح شده است نیز تحلیل کرد. بدین سان که در این دیدگاه، افراد با ورود به فضای مجازی به‌عنوان «زندگی دوم» و در لوای هویت‌های پنهان به تجربه «زندگی کارناوالی» دست می‌یابند، زیرا فضای بی‌کران مجازی به همراه جذابیت‌های فراوانش، این امکان را فراهم می‌آورد که برخی از افراد جامعه برای رهایی از احساسات نامطلوب زندگی واقعی خود، کسب لذت و یا حس برتری و از همه مهم‌تر جبران کمبودهای زندگی واقعی خویش، گام به دنیایی گذارند که همانند «کارناوال»، عاری از هر نوع منطق و کنترل رسمی است (آقایی، ۱۳۹۶: ۳۱). علاوه بر این، گاهی متخصصان آگاه به این گونه آثار در راستای صدور ارزش‌های خود به سایر جوامع، نوجوانان را هدف تبلیغات خود قرار می‌دهند. امروزه رسانه‌های اجتماعی نوپدید، توانسته در مقابل رسانه‌های مدیریت‌شده دولتی قد علم کند (میمنت‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۳)؛ تأثیرات نامطلوب برخی از رسانه‌های غربی، ترویج آرمان‌ها و گروه‌های مبتذل، گسترش اندیشه‌های قالبی و کلیشه‌ای، ترویج رفتارهای نامناسب جنسی و ایجاد فرایندهای فکری نامتعادل است (فریدی و جعفری، ۱۳۹۹: ۸۷).

بنابراین، اثر مهم و اصلی رسانه‌های غربی، ترویج زندگی به سبک ایدئال غربی است که تناسبی با فرهنگ اسلامی ندارد. هدف این رسانه‌ها برجای گذاشتن آثار بلندمدت بر نسل کودک و نوجوانی است که خود در آینده، متولی تربیت کودکان است و بهترین راه برای تحول سبک زندگی یک کشور نیز همین شیوه است که پدران و مادران آینده را از این گونه تغییر جریان، متأثر کنند. از این جهت، باید به کودکان و نوجوانان آموزش داد تا تحت تأثیر این تهاجم فرهنگی در فضای رسانه‌ای قرار نگیرند.

۳-۱. تبیین یادگیری کج‌روی در فضای مجازی با استفاده از نظریات تقلید گابریل تارد

گابریل تارد در زمانی که دوران تفوق مکتب تحقیقی در عالم جرم‌شناسی بود، نظریات خود را مبتنی بر این موضوع مطرح کرد که تمام رفتارها و از جمله کج‌روی و جرم در اجتماع در اثر تقلید از دیگران پدید می‌آید. تارد معتقد بود جرم نیز چون یک رفتار انسانی است همانند سایر رفتارهای

انسانی تابع مد است و متحول می‌شود و در گذر زمان هم نوع جرم و هم شیوه‌های ارتکاب آن تغییر می‌یابد.

اما آن قسمت از نظریات تارد که به موضوع ما مرتبط است، جامعه‌شناسی خاص اوست. در جامعه‌شناسی تارد، میل و آگاهی دو معیار برای خصوصیات روحی فرد هستند که به خلق امر اجتماعی منتهی می‌شوند، در نتیجه می‌توان امر فردی را همان امر اجتماعی دانست. در واقع پدیده تقلید وقتی به عنوان پدیده‌ای هویت‌ساز در اجتماع مطرح می‌شود، با فردی فعال روبه‌رو می‌شویم که از محدودیت‌های زمانه خود فراتر می‌رود و در تلاش است تا با نوآوری در امور زندگی روزمره، امر فردی را به امر جمعی تبدیل کند (طاهری کیا، ۱۳۹۳: ۶۳).

در تحولات دنیای امروز تبیین عملی این نظریه را به درستی در تحولات رخ داده در زندگی کودکان و نوجوانان که متأثر از فضای مجازی هستند می‌بینیم. کودک و نوجوان بنا بر میلی که به جذابیت و نوآوری دارد، رفتارهای نوپدید را تقلید و سبک زندگی جدید را به سایر اطرافیان خود منتقل می‌کند و در اثر این گسترش تجربه‌های جدید، جامعه کودکان و نوجوانان فرهنگ زندگی جدیدی را که برایشان جذاب است به اجتماع خود تعمیم می‌دهند. جامعه‌شناسی تارد به ما این امکان را می‌دهد که به این تحلیل دست یابیم که چگونه کودک یا نوجوان در مجانست با فضای مجازی و اشکال جذاب دنیای مدرن، به سمت کج‌روی پیش می‌روند. طفل یا نوجوان در اثر میل به آگاهی یافتن در مورد پدیده‌های جذاب و نوظهور، سبک زندگی جدید را تقلید می‌کنند و این تکرار تقلید، شکل‌های متعارف هنجارهای شناخته‌شده اجتماعی (نظیر تمایل به صداقت و یا تقوی) را به چالش می‌کشند و تکرار این رفتارهای تقلیدی، نوعی ازهم‌گسیختگی در اجتماع را دامن می‌زند و نظم اجتماعی مرسوم را مختل می‌کند.

۱-۴. جرم‌شناسی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و تأثیر بر فضای مجازی

به جهت ارتباط کودکان و نوجوانان در فضای مجازی با دنیای غربی، این محیط گاهی به محیطی مساعد برای نفوذ آموزه‌های غربی، ضددینی و منافی هنجارهای اجتماعی بومی به ذهن و روح این گروه سنی تبدیل شده است. ترویج فرهنگ برهنگی، آزاداندیشی در زمینه ارتباطات جنسی، گرایش به سمت افکار شیطان‌پرستی و ضد ادیان توحیدی از جمله انحرافات است که در سطح کلان زمینه‌ساز گرایش کودکان و نوجوانان این مرز و بوم، به سمت افکار منحط و غیراخلاقی و نهایتاً گرایش به بزهکاری می‌شود. لذا باید با ابزارهای فرهنگی، تربیتی و آموزشی مناسب خود این محیط آموزشی گسترده به مقابله با بحران‌های نوظهور آن پرداخت.

از آن‌جا که آموزه‌های دین اسلام با توجه به الهی بودن سرچشمه آن، تناسب آن با فطرت بشر، حکیمانه و جاودانه بودن اسلام و همه‌جانبه بودن آن در همه ابعاد زندگی، کامل‌ترین و بهترین آموزه‌های آسمانی است و برای قاعده‌مند کردن کل هستی آمده است، برای یافتن کدها و راهکارهای تربیتی در فضای مجازی باید نگاهی نیز به راهکارهای تربیتی اسلام در فضای فیزیکی داشت، زیرا کدها و قواعد اخلاقی ناظر بر فضای عمومی مجازی جدا از کدهای اخلاقی فضای عمومی در جهان فیزیکی نیست. از نگاه اسلام، ارزش یک انسان برابر با ارزش همه انسان‌های جهان است. از این رو، اقداماتی که برای سالم‌سازی محیط فرهنگی جامعه انسانی یا اقداماتی که برای گمراهی و تخریب محیط فرهنگی انسانی انجام می‌گیرد ولو این اقدام به نفع یک فرد یا به ضرر فرد دیگری باشد، به منزله اقدام به نفع همه بشریت یا به ضرر بشریت محسوب می‌شود.

بنابراین باید راهکارهای عملی اسلام برای سالم‌سازی محیط تربیتی را استخراج کرد و در میدان‌های تربیتی فضای مجازی عملیاتی ساخت (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۸۸).

اینترنت در جامعه ما هنوز به دلیل تأخیر فرهنگی و نبود سواد کافی اینترنتی میان کاربران، کارکردهای اصلی و مهم خود را به دست نیاورده است. آگاهی‌بخشی و آگاه کردن مردم از طریق بسیج کردن همه امکانات موجود، با توجه به اینکه بیشتر استفاده‌کنندگان از اینترنت و فضای مجازی، کودکان و نوجوانان هستند، فرهنگ‌سازی برای کاهش پیامدهای آن ضروری است. یکی از علت‌هایی که ما استفاده درست از بعضی از وسایل را نمی‌دانیم فرهنگ غلطی است که برای ما درونی شده است و نمی‌دانیم که هر وسیله جدیدی که وارد جامعه می‌شود باید کاربرد آن در مواردی باشد که برای مردم و نوجوانان مفید است و همیشه دنبال سرگرمی نباشیم. باید از طریق امکاناتی که داریم فواید اینترنت و کاربردهای آن آموزش داده شود و کودکان و نوجوانان را تشویق کرد که به جای صرف کردن ذهنشان به کارهای بیهوده، به مسائل علمی و شکوفایی جامعه توجه کنند. فرهنگ‌سازی استفاده بهینه از فضای مجازی به نوعی همان ایجاد حس مسئولیت‌پذیری بابت انتخاب گزینه‌های سالم به هنگام استفاده از اینترنت است. به عبارتی کودکان یاد می‌گیرند در برابر مسائل مختلفی که ممکن است در فضای سایبر تجربه کنند، گزینه‌های شایسته‌ای داشته باشند.

بر این اساس، مسئولان و متولیان امور دینی و آموزش علوم اسلامی با مسلح شدن به سلاح تخصص در حوزه سایبر و هنر استفاده از وسایل ارتباط‌های مجازی می‌توانند نقش خود را در اشاعه فرهنگ دینی به‌ویژه توسعه و رشد تربیت اسلامی به انجام برسانند.

مناسب‌ترین راهکار برای مواجهه با آسیب‌ها در فضای مجازی تقویت باورها و عقاید دینی از بدو طفولیت است و این استحکام‌بخشی را باید حق کودک به فراگیری تربیت صحیح تلقی کرد. کودک در جامعه اسلامی واجد این حق است که با استفاده از امکانات مناسب آموزشی و پرورشی، به فراگیری آموزه‌های تربیت اسلامی بپردازد و این حق را تمام متولیان آموزش و پرورش باید اعمال کنند.

۲. اهمیت پیشگیری جامعه‌مدار از بزهکاری اطفال و نوجوانان

با توجه به اینکه اراده ارتکاب جرم در کودک و نوجوان هنوز به فعلیت و پختگی نرسیده است، اقدام‌های سرکوبگرانه در جهت مقابله با کودک و نوجوان ناسازگار، چندان منصفانه نبوده و مؤثر نیز نخواهد بود. از طرفی رها کردن کودکی که از خود برخی رفتارهای نابهنجار را نشان داده نیز، ممکن است عواقب خطرناکی داشته باشد. بنابراین پیش از آنکه جامعه شاهد ارتکاب بزه توسط کودک باشد باید نسبت به اتخاذ تدابیری که موجب کاهش بزهکاری و سقوط کودک در وادی بزهکاری می‌شود اقدام کند (عباچی، ۱۳۸۳: ۵۶).

با توجه به فراز مذکور، در قلمرو پیشگیری از بزهکاری کودکان و نوجوانان بهترین نوع پیشگیری، پیشگیری اجتماعی است که بدون توسل به اقدامات قهرآمیز، در صدد حذف عوامل جرم‌زاست. پیشگیری اجتماعی با مداخله در محیط اجتماعی عمومی و شخصی افراد از قبیل محیط‌های فرهنگی، سیاسی و خانواده تلاش دارد تا سازوکارهای خودکنترلی و مهارت‌های اجتماعی را افزایش دهد (ساریخانی و سلطانی بهلولی، ۱۳۹۵: ۱۵۰). پیشگیری اجتماعی خود نیز بر دو دسته مهم تقسیم می‌شود: زمانی که تأثیرگذاری بر محیط‌های پیرامون انسان موردنظر است، در واقع صحبت از پیشگیری جامعه‌مدار یا محیطی می‌شود و آنگاه که تدابیر پیشگیرانه در مراحل مختلف رشد کودک و نوجوان ناسازگار اعمال می‌شوند سخن از پیشگیری رشد‌مدار به میان می‌آید (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۶: ۵۷۰).

تمرکز اصلی این نوشتار بر پیشگیری جامعه‌مدار است. این نوع از پیشگیری تحت تأثیر این مبنای فکری بنیان نهاده شده است که اصولاً انسان دارای فطرت پاک است، ولی در بستر اجتماع و محیط اطراف تغییر می‌کند و تمایلات انحرافی در وی شکل می‌گیرد و از لوحی پاک به انسانی بزهکار تبدیل می‌شود. در واقع جرم محصول علل فردی (بیماری‌های ژنتیکی، روانی، جسمانی و...) و علل اجتماعی (طلاق، بیکاری، فقر و...) است و فاعل آن قربانی یک سلسله‌کامبودها و محرومیت‌های مادی، معنوی و عاطفی شده است. لذا کافی است با مبارزه با چنین عللی از

ارتکاب جرم به‌عنوان معلول، پیشگیری کرد. در اجرای چنین رویکردی است که راهبرد پیشگیری اجتماعی مشروعیت علمی کاربردی خود را پیدا می‌کند. این گونه پیشگیری (آموزش و پرورش) محور است (ابراهیمی، ۱۳۹۳: ۶۱).

بدون شک، بهترین نهادها برای اجرای پیشگیری جامعه‌مدار در قلمرو بزهکاری کودکان، محیط‌های آموزشی هستند، زیرا بخش اعظم جامعه‌گریزی کودکان در مدرسه و سایر نهادهای آموزشی صورت می‌گیرد و نهادهای فعال در این زمینه نقش مؤثری در تکوین شخصیت اجتماعی افراد دارند. قطعاً، بخش مهمی از پیشگیری از بزهکاری از طریق آموزش احترام به هنجارهای اجتماعی و درونی ساختن آن‌ها امکان‌پذیر است. تغییر ساختار شخصیت فرد در دوران کودکی، با کمک برنامه‌های تربیتی صورت می‌گیرد (Maughan & Rutter, 2001: 552).

بنابراین، پیشگیری جامعه‌مدار در محیط‌های آموزشی (چه فیزیکی و چه مجازی) ضرورتی انکارناپذیر جهت داشتن جامعه‌ای سالم است. قطعاً اثرگذارترین ابزار برای این نوع پیشگیری آموزش کودکان و نوجوانان است و با توجه به اینکه امروز کودک و نوجوان تأثیر عمیقی از فضای مجازی می‌گیرد، آموزش کودکان و نوجوانان در چگونگی استفاده از این فضا، گام مهمی در داشتن جامعه‌ای سالم است.

۳. اقدامات عملی در جهت ارتقای آموزش کودکان و نوجوانان در فضای مجازی

اقدامات عملی را که در راستای ارتقای آموزش کودکان و نوجوانان در فضای مجازی انجام شده است می‌توان به‌عنوان یافته‌های پژوهش به آن اشاره کرد که در این قسمت ارائه می‌کنیم:

۳-۱. توسعه خدمات فضای مجازی کودک

اولین قدم در راه پیشگیری آموزش محور در فضای مجازی که کودکان و نوجوانان را به‌عنوان هدف اصلی انتخاب کرده است، مقابله با ناامنی در فضای آموزش است. از منظر مطالعات تطبیقی، در انگلستان برای بهبود وضعیت کودکان در اینترنت در سال ۲۰۰۸ شورای تأسیس شد. در این شورا که با نام شورای سلامت اینترنت کودکان انگلستان^۱ فعالیت می‌کند، اشخاصی از طیف‌های مختلف اجتماع نظیر صاحب‌منصبان دولتی، دانشگاهیان، مدیران و طراحان واحدهای تجاری و برخی دیگر از افراد صاحب‌نام نظیر خیرین دور هم جمع شده‌اند تا در جهت اتخاذ

1. UK council for child internet safety

استراتژی‌هایی به منظور تضمین امنیت اینترنت و فضای آموزشی مجازی برای کودکان تشریح مساعی کنند. در شورای مزبور، تعداد زیادی از دولت‌مردان که از طرف وزرای انگلستان جهت امر خطیر تأمین سلامت فضای مجازی برای کودکان مأموریت یافته‌اند، حضور دارند.

در این شورا، تحقیقات در حوزه سلامت و امنیت فضای مجازی برای کودکان، ارائه نظرات مشورتی در این حوزه، توصیه‌هایی جهت حفظ سلامت و امنیت اینترنت برای کودکان که مخاطب آن‌ها شرکت‌ها و واحدهای صنعتی و تجاری هستند و نیز انتشار دستورالعمل‌های اجرایی در این قلمرو به طور منظم صورت می‌گیرد.^۱ این شورا سالیانه اسناد بسیار مهمی در قلمرو تأمین محیط آموزشی مجازی امن برای کودکان صادر می‌کند.

در ایران نیز با توجه به خطرات فراوانی که فضای مجازی برای آموزش کودکان فراهم کرده است، پیش‌نویس طرح حمایت از توسعه خدمات فضای مجازی کودک توسط وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات ایجاد شده است. طراحان طرح معتقدند امروزه به واسطه شدت تأثیرگذاری فضای مجازی در ابعاد مختلف به‌ویژه حوزه فرهنگ در نسل‌های آینده‌ساز کشور، مدیریت پیشگیرانه و همچنین مواجهه فعالانه با حضور کودکان در فضای مجازی بیش از گذشته ضروری است. توسعه تولید محتوای کودکان در فضای مجازی و ایجاد بستری سالم برای رشد و تعالی دارای اهمیت راهبردی است.

به عبارتی می‌توان گفت با ارزش‌ترین سرمایه توسعه کشور، سرمایه انسانی است که توجه به رشد آن وظیفه ملی است. بنابر این طرح مذکور به منظور ایجاد فضای سالم آموزشی برای کودکان در محیط اینترنت و با همت پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات کلید خورده است.

متولیان طرح حمایت از توسعه خدمات فضای مجازی کودک معتقدند: تأکید بر این نکته مهم است که امروزه رسانه‌های نوین شکل گرفته در فضای مجازی در حال تغییر ذائقه‌ها هستند، زیرا فناوری با خود فرهنگ می‌آورد. رشد و همه‌گیر شدن کاربرد فضای مجازی در روزگار کنونی موجب شده است که بخش عمده‌ای از حضور کودکان در این فضا اتفاق افتد و بسیاری از ذهنیت‌ها و طرز فکرها در این محیط شکل می‌گیرد. لذا همان‌طور که نوع خوردن و آشامیدن کودکان در جسمشان تأثیر دارد، دیدن و شنیدن نیز در روحشان تأثیر می‌گذارد که در صورت عدم توجه به این مهم، مضرات آسیب‌های روحی بیشتر و جبران آن سخت‌تر است و از سوی دیگر هر چه قدر بیشتر به کودکان توجه شود و فضای تربیتی و آموزشی سالم در اختیار این قشر قرار گیرد،

1. gov.uk>organisations>uk Council for internet safety, 2008.

بنا به فرمایش حضرت علی^(ع) که فرموده‌اند: «آموختن دانش در خردسالی، همچون نقشی بر روی سنگ است»، هزینه‌های پیرامون از بین بردن انحرافات اخلاقی و اجتماعی و اثرات آسیب‌های آن در بزرگسالی (مانند اعتیاد، بزهکاری، ...) کم‌تر خواهد شد (پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات، ۱۳۹۹).

لذا به نظر می‌رسد متولیان طرح مذکور با ذهنیت پیشگیرانه در خصوص خطر فضای مجازی کودک وارد حوزه اقدام و عمل شده‌اند. با همین دیدگاه محورها و اهداف راهبردی طرح جهت دستیابی به چشم‌انداز کاهش تهدیدها و خطرات فضای مجازی برای کودکان در سه فراز شکل گرفت:

فراز اول: آموزش، فرهنگ‌سازی و ترویج فضای مجازی حوزه کودک و نوجوانان؛

فراز دوم: فراهم‌سازی زیرساخت‌های ارتباطی، محتوایی و اعتماد؛

فراز سوم: توسعه بازار و مقاوم‌سازی کسب و کار.

در دنیای آزاد امروز، اغلب متخصصان به این نتیجه رسیده‌اند که به جای محدود کردن شبکه‌های اجتماعی از طریق فیلترینگ و مجازات کاربران متخلف، باید به مطالبات و نیازهای نوجوانان در این حوزه توجه بیشتری شود (رفیعی دولت‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶۹). در هر صورت این گونه طرح‌ها بدین جهت ایجاد شده‌اند که اولاً، کودکان را در استفاده از فضای مجازی محدود نکنند، چراکه کاهش حق دسترسی کودکان به اینترنت نه تنها هیچ فایده عملی در بر نداشته، بلکه با توجه به پیشرفت فناوری‌های نوین، ناقض حق مسلم کودکان است؛ ثانیاً، با فراهم کردن محیط‌های آموزشی مناسب اطفال از گرایش این گروه سنی به کج‌روی که در اثر فرا گرفتن آموزه‌های نامناسب شکل می‌گیرد، پیشگیری کنند. باید به این مهم توجه داشت که با توجه به افزایش مشکلات ناشی از رفت‌وآمدهای دانش‌آموزان در جهان کنونی (برای مثال تشدید خطر افزایش بیماری کرونا)، استفاده از امکانات فضای مجازی علاوه بر امور آموزشی، فواید بسیار زیادی در مسائل پژوهشی دارند. فایده اینترنت در امر پژوهش این است که از طریق آن می‌توان بدون انتظارهای طولانی مدت، بسیاری از اطلاعات را در آن واحد یا در چند ساعت به دست آورد و با توجه به اینکه این شبکه از اتصال میلیون‌ها شبکه دیگر تشکیل شده است، دسترسی به این امکانات و بانک‌های اطلاعاتی آسان‌تر و سریع‌تر می‌شود (پرنده، ۱۳۸۰: ۱۴). بنابراین، عادلانه نیست، کودکان و نوجوانان را از این امکان پژوهشی محروم کنم و از سایر کشورها در این ورطه عقب بیفتیم.

۲-۳. پروژه سلامت اینترنت برای کودکان

بنابر نظر پژوهشگران حوزه فضای مجازی کودک، استفاده مشکل‌دار از اینترنت در میان این نسل، به دو شکل بیشتر خود را نشان می‌دهد، شکل اول مربوط به استفاده از اینترنت است که به عنوان استفاده افراطی از اینترنت همراه با اشتغال ذهنی و از دست دادن کنترل است، شکل دیگر به پیامدهای منفی و متعدد گذراندن وقت بسیار زیاد برای اینترنت اختصاص دارد که به غفلت از فعالیت‌های مفید اجتماعی مثل ورزش، انجام تکالیف تحصیلی و ارتباطات مؤثر و تغییر عادات منظم خوردن و خوابیدن منجر می‌شود (Spada, 2014: 4).

بنابراین، در کنار توسعه خدمات فضای مجازی برای کودکان باید به فکر بهبود فرهنگ استفاده از اینترنت در میان گروه سنی مذکور نیز باشیم. به همین منظور و در راستای نهادینه کردن فرهنگ استفاده صحیح کودکان و نوجوانان از فضای مجازی، سازمان فناوری اطلاعات ایران و وزارت آموزش و پرورش با همکاری پلیس فتا در فرهنگ‌سازی و آموزش مقاطع مختلف دانش‌آموزی سهیم بوده و پروژه‌ای در راستای اجرای اهداف فوق را راه‌اندازی کرده‌اند. نام پروژه مذکور، پروژه ملی کوا «کودک و اینترنت» است، که در مهرماه ۱۳۹۵ آغاز به کار کرد. پروژه ملی کودک و اینترنت (کوا) با هدف آشنایی کودکان و نوجوانان با آسیب‌ها و تهدیدات فضای مجازی و ارائه آموزش‌ها و نحوه مقابله با چالش‌های فضای مجازی در شهرهای مختلف کشور و در مدارس برگزار می‌شود. قلب محرکه این پروژه، برگزاری کارگاه‌های آموزشی در خصوص آشنایی کودکان و والدین ایشان با فرصت‌ها و تهدیدهای مهم فضای مجازی است. در طرح‌های این پروژه، چالش‌های مختلف فضای مجازی در قالب انیمیشن، نمایش عروسکی و سخنرانی کارشناسان پلیس فتا برای دانش‌آموزان مدارس تشریح و راهکارهای مقابله با این تهدیدات و فرهنگ استفاده صحیح از فضای مجازی به آن‌ها آموزش داده می‌شود. برای مثال دانش‌آموزان تبریزی در اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۷، در کارگاه‌های آموزشی کوا، شرکت کردند و با فرهنگ امنیت در فضای مجازی آشنا شدند. در این کارگاه که در قالب سه کلاس اجرا شد، دانش‌آموزان مقاطع مختلف شرکت داشتند. چالش‌های مختلف فضای مجازی در قالب انیمیشن و سخنرانی افسر پلیس فتا و مشاور تربیتی برای دانش‌آموزان حاضر تشریح و فرهنگ استفاده امن و صحیح از فضای مجازی به حاضران آموزش داده شد. خطر دوستی‌های اینترنتی برای دانش‌آموزان، راه‌های افزایش امنیت تلفن همراه و رایانه، استفاده از بازی‌های رایانه‌ای، خریدهای امن مجازی، حفاظت از اطلاعات خصوصی و خانوادگی در فضای مجازی و فرهنگ صحیح استفاده از شبکه‌های اجتماعی از مهم‌ترین مباحث مطرح‌شده در این کارگاه‌ها بود. در پایان این کارگاه‌ها نیز مسابقه‌ای بین دانش‌آموزان

حاضر در جلسه برگزار و به نقرات برتر جوایزی اهدا شد (cyberpolice.ir/taxonomy/term/19). در سایت پروژه مذکور مشخصات کارگاه‌های برگزار شده و تعداد شرکت‌کنندگان و مشخصات مدارس که کارگاه در آن برگزار شده به تفصیل قابل مشاهده است.

هدف اصلی پروژه کوا، ارتقای فرهنگ و مهارت‌های لازم برای استفاده درست، سالم و امن از فضای مجازی و امکانات آن در بین خانواده‌ها و به‌خصوص دانش‌آموزان است که در نتیجه آن اجرای موارد زیر الزامی است:

- شناسایی تهدیدات و چالش‌های مؤثر در حوزه کودک و اینترنت؛
- ارائه راهکارها و خدمات حفاظتی - قانونی در حوزه کودک و اینترنت؛
- آموزش و آگاه‌سازی سطوح مختلف و جامعه هدف؛
- طراحی و راه‌اندازی سامانه‌های ملی مربوط به اینترنت و کودک.

بر همین اساس نیز برنامه‌های اجرایی غیر از اجرای کارگاه‌های دانش‌آموزی نظیر تولید کتاب مصور برای کودکان، مقالات علمی، طراحی و راه‌اندازی وب‌گاه‌های آموزشی و تولید محتوای چندرسانه‌ای در دستور کار این طرح قرار دارد.

در حال حاضر وب‌گاه این طرح در بخش والدین شامل برنامه کارگاه‌های آموزشی، کتابخانه دیجیتال جهت آموزش و حفظ صیانت خانواده و مقالات آموزشی این حوزه است و راه طولانی تا تحقق هدف‌گذاری‌های انجام شده دارد.

از منظر آموزه‌های جرم‌شناسی آنچه که اهمیت این گونه پروژه‌ها را نمایان می‌سازد، استفاده از آموزش گروهی کودکان و ترویج مشارکت در یادگیری مخاطرات و چالش‌های فضای مجازی است. کودکان در اثر ارتباط با یکدیگر، بهتر و سریع‌تر می‌آموزند. علاوه بر این، آموزش‌های این گونه پروژه‌ها مزیت مهم دیگری نیز دارند، اینکه فقط به روخوانی و مباحث نظری محدود نیستند و از نظر کاربردی و عملی آموزش‌های مقابله با خطرات فضای مجازی را آموزش می‌دهند؛ یعنی دقیقاً همان شیوه‌ای که در دنیای مجازی و ارتباطات مؤثر است.

۳-۳. راهکارهای کاهش مخاطرات کودکان در محیط‌های مجازی

از جمله مهم‌ترین حقوقی که حکومت‌ها به تضمین و رعایت آن ملزم هستند برقراری امنیت است. بدون تردید حق امنیت و تأمین آن برای کودکان مهم‌تر از بزرگسالان است، چراکه در صورت برهم خوردن امنیت کودکان، آن‌ها توان مقابله با آثار زائل شدن این حق را ندارند. یکی از حقوق مهم امروز کودکان در فضاهای مجازی امنیت این محیط است و متولیان امر باید در

قدم‌های اول امنیت کودکان را در این گونه فضاها که ملموس نیست و امکان سوء استفاده از آن باز است، محفوظ دارند. علاوه بر این، خطر حفظ حریم خصوصی و امنیت اطلاعات^۱ نیز برای همه کاربران به‌ویژه کودکان وجود دارد. کودکان، گروه آسیب‌پذیری از کاربران برخط هستند، زیرا اغلب آگاهی پیش‌بینی عواقب احتمالی (مثلاً افشای اطلاعات شخصی برخط در اینترنت) را ندارند و این در حالی است که حفاظت‌های موجود ممکن است برای حفاظت حریم خصوصی و امنیت، ناکافی باشد.

حریم خصوصی در اکثر جوامع دموکراتیک، عنصری ضروری برای پیشرفت انسان‌های سالم به‌شمار می‌آید و بسیاری از روان‌شناسان حریم خصوصی را زیربنای یک جامعه آزاد می‌دانند. این امر به انسان‌های بالغ محدود نیست و شامل کودکان نیز می‌شود. عدم درک کامل یا صحیح از حریم خصوصی در برخی از سنین، زمینه سوءاستفاده از این قشر آسیب‌پذیر را فراهم می‌سازد. به عبارت دیگر، نقض حریم خصوصی کودکان امروز، تعدی به حریم شخصی انسان‌های بالغ فردا و نقض حقوق بشر بوده و قربانیان خردسال امروز را به مجرمان بالقوه فردا تبدیل می‌کند (محسنی، ۱۳۹۰: ۱۴۴). کودکان اغلب در فضای مجازی به‌علت هیجانی که از اظهار هویت خود دارند بیشتر از بزرگسالان در معرض فاش کردن اسرار و حریم شخصی خود هستند. ضمناً کودکان به جهت عدم آگاهی نسبت به حریم شخصی و خصوصی خود بیشتر از بزرگسالان در نقض حریم خصوصی خود نقش فعال ایجاد می‌کنند (Livingston, 2014). خطرات امنیتی اطلاعات، به‌طور کلی، چالشی برای کاربران اینترنت است. با این حال کودکان به‌طور خاص در معرض خطرات امنیت اطلاعات ناشی از کد مخرب (مثلاً بدافزار و جاسوس‌افزارها) هستند. آن‌ها از خطرات آگاهی ندارند و از خدمات با خطرپذیری بالاتر، شامل نرم‌افزارهای مخرب استفاده می‌کنند. برای مثال، جرائم برخط مانند آلوده کردن رایانه خانواده که والدین از آن برای خدمات بانکی برخط استفاده می‌کنند در کمین کودکان قرار دارد. جاسوس‌افزار تجاری، در وب‌گاه‌های کودکان قرار داده می‌شود و در دستگاه کاربر ذخیره می‌شود تا رفتار برخط او را نظارت کند. این نظارت ممکن است برای اهداف دیگر، به‌عنوان بازاریابی برخط استفاده شود. بنابراین باید راهکارهای لازم برای تضمین امنیت کودکان در اینترنت پیش‌بینی و به موقع اجرا گذارده شود.

یکی از اسناد مدونی که در حوزه ایجاد محیط آموزشی مناسب در فضای مجازی برای کودکان است، سند برنامه اقدام توسعه خدمات فضای مجازی کودک است که توسط پژوهشگاه ارتباطات

1. information privacy and security risks

و فناوری اطلاعات (مرکز تحقیقات مخابرات ایران) تهیه شده است. این سند دارای قسمت‌های مختلف درخصوص متولیان ایجاد فضای آموزشی مناسب برای اطفال در فضای مجازی است. در قسمتی از این سند، از مخاطبان خدمات فضای مجازی کودک، چهار دسته کودک، والدین، معلمان و اشخاص حقیقی و حقوقی دولتی و غیردولتی مرتبط نام برده شده، ولی تأکید شده که مخاطب اصلی سند، کودک است.

مطابق سند، کودک فرد زیر ۱۸ سال است و درواقع سند مذکور تعریف ارائه شده از کودک در کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک را ملاک قرار داده است. همچنین مطابق سند، پدر و مادر، از یک سال قبل از تولد فرزند تا ۱۸ سالگی فرزند، مخاطب دیگر خدمات فضای مجازی کودک در نظر گرفته شده‌اند. سند معتقد است در این بازه زمانی، لازم است اطلاعاتی درخصوص کودک به پدر و مادر ارائه شود و ایشان بر رفتار کودک خود در خدمات فضای مجازی کودک، مدیریت و نظارت کنند. مخاطب سوم طرح، معلم است که بخش مهمی از آموزش و تربیت کودک، مدیریت و نظارت رفتار درسی کودک بر عهده ایشان است. مخاطب چهارم نیز، اشخاص حقیقی و حقوقی دولتی و غیردولتی است که از یک سو بر رفتار کودک تأثیر می‌گذارد و از سوی دیگر، کنترل رفتار کودک در این فضا را برعهده دارد.

با توجه به اینکه بزهکاری اطفال و نوجوانان از دیرباز در انگلستان در صدر توجهات سیاستمداران این کشور قرار داشته است و رسانه‌های گروهی نیز در انگلستان بر مسئله افزایش نرخ جرم در میان اطفال و نوجوانان تمرکز دارند، تلاش‌های صورت گرفته در این کشور برای مقابله با مخاطرات فضای مجازی در قلمرو کودکان و نوجوانان می‌تواند مفید باشد.

در همین ارتباط سند راهگشایی جهت تضمین امنیت کودکان برخط در انگلستان توسط شورای سلامت اینترنت کودکان انگلستان به نام «امنیت (سلامت) کودکان "برخط"»^۱ درخصوص سرویس‌های اینترنتی و شبکه‌های اجتماعی صادر شده است. چارچوب سند مذکور شامل چند قسمت است: محتوا، کنترل‌های والدین، مقابله با سوءرفتار، مقابله با سوءاستفاده از کودکان یا برخوردهای قانونی، حفظ حریم خصوصی و هوشیاری (آگاهی دادن) و آموزش در سند مذکور رهنمودهای عملی، مثال‌های کاربردی و توصیه‌هایی در جهت تضمین امنیت کودکان برخط وجود دارد.

در قسمتی از این سند آمده است که ارتباط کودکی با اینترنت و فضای مجازی همچنان تجربه جدیدی است. این فضا همان‌گونه که قابلیت‌های آموزش و یادگیری را در سطح بسیار بالایی برای کودکان و نوجوانان فراهم می‌کند، به همان میزان دارای ظرفیت ورود آسیب‌ها و ناملایماتی به کودک نیز هست. قلدری، سوءاستفاده جنسی از کودکان، بردگی جنسی، قاچاق کودکان و خیلی از موارد نقض قانون در صورت عدم کنترل این فضا وجود داشته و خواهد داشت و در صورت عدم اتخاذ تمهیدات مناسب افزایش نیز خواهد یافت.

بنابراین سند مذکور از تولیدکنندگان محصولات تجاری در فضای مجازی، معلمان و سایر متصدیان برخورد و تعامل با کودکان خواهش می‌کند که توصیه‌های سند را نادیده نگیرند.

این سند، خطرات برخی که کودکان را تهدید می‌کند به سه دسته مهم تقسیم می‌کند:

۱. خطر محتوایی: در محیط اینترنت، کودکان ممکن است محتوای نامناسبی دریافت کنند: از جمله این محتواها می‌توان به پورنوگرافی، خشونت زیاد یا محتوایی شامل سخنان تفرآمیز (تبعیض‌آمیز) یا افراطی اشاره کرد.

۲. خطر مباشرت: کودکان ممکن است در فضای اینترنت در یک سری فعالیت‌های مضر به حال خود، درگیر شوند. این فعالیت‌ها شامل قلدری، فعالیت‌های جنسی، تجاوز، رفتار تهاجمی یا چشم‌چرانی، رفتار وحشیانه یا رفتارهایی شوند که به خود کودک آسیب شدید وارد می‌کند، نظیر خودکشی، پرخوری افراطی، کم‌اشتهایی یا کم‌خوری افراطی، سوء مصرف الکل و مواد مخدر.

۳. خطر ارتباطی: در اثر ارتباط با افراد خطرناک در اینترنت ممکن است خطرات و عواقب وخیمی دامن‌گیر اطفال شود. مثلاً آدرس دادن به افراد خطرناک، یا ارائه اطلاعاتی نظیر مساعدت عبور و مرور از مدرسه به خانه یا فاش کردن مواقع تنهایی در خانه، همگی می‌تواند برای کودکان خطرآفرین باشد (Uk safer internet center, 2021).

برخی از این خطرها شاید منتهی به آسیب و صدمه نشوند، ولی منتهی به یک فعالیت غیرقانونی می‌شوند. مثلاً، برده‌داری و استثمار جنسی، عکس‌های برهنه گرفتن و پخش کردن آن‌ها، قاچاق آنلاین کودکان، سوءاستفاده فیزیکی یا روانی از بچه‌ها، خرید و فروش مواد مخدر، پورنوگرافی انتقامی و ... البته بسیاری از این انحرافات فقط مختص به کودکان نیست، ولی به جهت اثرپذیری کودکان، آن‌ها احتمالاً راحت‌تر درگیر این اعمال انحرافی می‌شوند.

در قسمت بسیار مهمی از سند، تمرکز بر مسئله آموزش و آگاهی مورد توجه قرار گرفته است. در این سند عنوان شده است که مسئله بسیار مهم این است که باید برای کودکان و نوجوانان فرصت‌هایی را فراهم کنیم که خودشان به سمت محتوای مضر و منحرف گرایش پیدا نکنند. اگر

آن‌ها را با روشی درست آموزش بدهیم و حق انتخاب را برای خودشان قائل شویم، آن‌ها هم از مزایای عصر دیجیتال بهره می‌برند و با آگاهی مراقب خود و هم‌سالانشان خواهند بود، و جامعه‌ای عاری از خطرات و تهدیدهای دنیای مجازی خواهند ساخت.

سند مزبور در این قلمرو، تولیدکنندگان محتواهای فضای مجازی را مورد خطاب قرار می‌دهد که آن‌ها باید با توجه به آموزش‌ها و آگاهی‌های ضروری که کسب می‌کنند، به کاربران کودک و نوجوان، والدین آن‌ها و مدارس کمک کنند که مبانی اساسی جهت تضمین امنیت اینترنت و فضای مجازی را یاد بگیرند.

سند به تولیدکنندگان محتوای فضای مجازی خاطر نشان می‌کند که الگوهایی برای آموزش والدین و خود کودکان و نوجوانان به منظور حفظ امنیت فضای مجازی در نظر گیرند و مراحل ذیل را رعایت کنند:

- منشوری را طراحی کنند که به نحو بسیار آسان آموزش‌های لازم را به والدین و کودکان ارائه دهند. این آموزش‌ها باید حاوی نکات راهبردی و مرحله به مرحله باشد.

• اول: اطلاعات و آگاهی‌های به روز درخصوص استفاده امن از آن سرویس خاص ارائه شود.
• دوم: باید یک مرکز امن در هر صفحه اجتماعی طراحی شود و کاربران به راحتی بتوانند به آن دسترسی پیدا کنند. مثل صفحه امن فیس‌بوک.

• سوم: در مرحله بعدی باید برای کاربران، قوانین ارتباطی صحیح توضیح و به آن‌ها هشدار داده شود و توجه آن‌ها به این هشدارها جلب شود.

• چهارم: راه‌های پذیرش (اکسپت)، مسدود کردن (بلاک کردن) و قفل کردن ارتباطات با افراد مختلف به نحو ساده و روشن در صفحات اجتماعی (شبکه‌های اجتماعی) توضیح داده شود.

- طراحان شبکه‌های اجتماعی باید مرکز امنیت اینترنت را برای همه افراد قابل دستیابی سازند و نه اینکه فقط برای کاربران، این منشورها و مراکز امن در دسترس قرار گیرد. بدین طریق والدین کودکان و نوجوانان می‌توانند قبل از اینکه اجازه دسترسی فرزندانشان به این سایت‌ها را بدهند، از منشورها و امنیت سایت‌ها و صفحات اجتماعی مجازی اطمینان حاصل کنند.

- شبکه‌های اجتماعی مجازی خود را با برنامه‌های مدارس هماهنگ کرده و در مراسم روز جهانی اینترنت که در فوریه هر سال برگزار می‌شود مشارکت کنند و تجارب خود را منتقل سازند و در مباحثات شرکت کنند.^۱

- با اتحادیه‌ها و نهادهای متصدی تضمین سلامت و امنیت اینترنت در تماس باشند و از توصیه‌های نهادهای مذکور جهت تأمین امنیت محیط صفحات خود استفاده کنند. برای مثال، وب‌پیج مرکز اینترنت امن بریتانیا ابزارهای امن و سرویس‌های مختلف را برای عموم توضیح می‌دهد. آن‌ها همچنین لیست افرادی که شبکه‌های اجتماعی مجازی را طراحی و تولید کرده‌اند جهت تشریح مساعی منتشر می‌کنند.

- پیوندها (لینک‌هایی) برای مطالعه قوانین اجرایی، اطلاعات و سایر کمک‌های حمایتی در سایت یا شبکه اجتماعی خود برای آگاهی کودکان و نوجوانان نسبت به امنیت شبکه‌های اجتماعی ایجاد کنند (Uk safer internet center, 2021).

برای مثال شبکه اجتماعی فیس‌بوک دارای رهنمودهایی برای دانش‌آموزانی است که تمایل دارند از آن استفاده کنند. ضمناً این شبکه اجتماعی دارای طرح‌ها و برنامه‌های آموزشی درخصوص پیشگیری از قلدری اینترنتی بوده و در صورت اعلام گزارش‌هایی درخصوص احتمال وقوع قلدری اینترنتی به مرکز پیشگیری از قلدری هشدار ارسال می‌شود. شبکه توییتر هم به خانواده‌ها دائماً هشدار می‌دهد که این سرویس یک مکان (محیط) عمومی است. این شبکه تأکید بسیاری بر اهمیت داشتن سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی (ظرفیت انتقادپذیری) هنگام استفاده از اینترنت دارد. سند به تمام شبکه‌های اجتماعی و مدیران آن‌ها هشدار می‌دهد که در زمینه ایجاد محیط امن آموزشی برای کودکان از مشورت و نظر متخصصان آگاه و سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در این قلمرو، جهت آگاهی دادن و آموزش به کودکان و والدین ایشان بهره ببرند. برخی از شبکه‌های اجتماعی در انگلستان و شرکت‌های تولید نرم‌افزارهای مخصوص کودکان با زنجیره‌ای از اتحادیه‌های متخصص در زمینه آسیب‌های اجتماعی نظیر قلدری، ایراد آسیب به خود، خودکشی و مسائلی که می‌تواند امنیت فضای مجازی را به خطر اندازد، کار می‌کنند.

۱. روز جهانی اینترنت امن در ایران نیز به همت مرکز توسعه خدمات فضای مجازی کودک در وزارت ارتباطات دو سال است که برگزار می‌شود؛ بیش از ۱۴۰ کشور دنیا مراسم روز جهانی اینترنت امن یا اینترنت پاک را برگزار می‌کنند.

سند مذکور در قسمتی شامل برخی توصیه‌های اضافی برای حمایت و آموزش دادن به کودکان زیر ۱۳ سال است. این سند معتقد است برای کودکان زیر ۱۳ سال باید ادبیات ساده‌تری از جانب شبکه‌های اجتماعی برای آموزش مسائل مرتبط با امنیت فضای مجازی به‌کار گرفته شود. توصیه بسیار مهم سند برای کودکان زیر ۱۳ سال این است که از دیوار مجازی^۱ که یک سد کنترلی برای دسترسی کاربران به اطلاعات و وبسایت‌هاست استفاده کنند. درواقع با استفاده از این دیوار کنترلی می‌توان به صفحات و پایگاه‌هایی که توسط کاربر کودک زیر ۱۳ سال بازدید کرده است آگاهی یافت (Uk safer internet center, 2021).

از دیگر اسنادی که در کشورمان، در این قلمرو تدوین شده است، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

پیش‌نویس سند راهبردی صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی در سال ۱۳۹۶، سندی شش‌محوری توسط مرکز ملی فضای مجازی با عنوان مذکور تهیه شده است. ایجاد فضای مجازی صیانت‌شده مبتنی بر شبکه، متناسب با ارزش‌های ایرانی - اسلامی و تأمین خدمات و محتوای مناسب با اقتضانات سنی کودکان و نوجوانان از جمله اهداف تنظیم این سند است. این سند در تلاش است تا فرصت‌های متصورشده فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان را تقویت کند و با کمک خانواده‌ها آسیب آن را به کم‌ترین میزان ممکن برساند.

نخستین محور از این سند به طراحی الگوی جامع صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی اختصاص یافته است. این محور شامل موضوعات آموزشی، تربیتی، فنی و حقوقی است. محور دوم شامل خدمات آموزش و ترویج است که به کودکان و والدین در ارتباط با فضای مجازی ارائه می‌شود. سومین محور به حمایت از تولید محتوا و فعالیت‌های لازم در حوزه تولید محتوا اختصاص یافته است. محور بعدی مربوط به خدمات ایمنی و ابزارهای مورد نیاز در حوزه مراقبت است. اقدام‌های لازم برای این محور نیز در سند متناسب با نیازهای جامعه لحاظ شده است. مشاوره، امداد و ایجاد خط کمکی نیز محور پنجم است. پشتیبانی خدمات قضائی و انتظامی از افراد آسیب‌دیده احتمالی نیز محور بعدی در نظر گرفته شده برای سند صیانت از کودکان و نوجوانان است.

مهم‌ترین رویکرد این سند، استفاده از فضای مجازی متناسب با رشد سنی و عقلی کودکان است. این سند به دنبال این نیست که کودکان و نوجوانان را به‌طور کلی از این فضا دور سازد، بلکه

1. Walled garden

به صورت گام به گام مهارت‌ها را به کودکان برای ورود به این فضا آموزش خواهد داد و زمانی که کودک به ۱۸ سالگی رسید، والدین نگرانی از حضور وی در فضای مجازی نداشته باشند. در واقع تربیت مصونیت‌بخش، هدف اصلی تنظیم این سند است.

به نظر می‌رسد جهت تثبیت آموزش‌هایی که این گونه اسناد به کودکان و نوجوانان تزریق می‌کنند باید تمهیداتی جهت ورود این اسناد به کتاب درسی توسط آموزش و پرورش در نظر گرفته شود. در سند مذکور وظایف بسیاری برای آموزش و پرورش دیده شده که این وزارتخانه مکلف است بنا به تدبیر خود از ظرفیت‌های گوناگون برای آموزش مانند کتاب‌های درسی نیز استفاده کند. از دیگر تمهیدات پیش‌بینی شده برای تضمین امنیت کودکان در محیط‌های غیرفیزیکی مصوبه «ضوابط صیانت از کودکان در خدمات تلفن همراه باند پهن» است. براساس این مصوبه، کودک شخصی است که ۱۸ سال شمسی را تمام نکرده باشد و اپراتور موظف است سیم‌کارت کودک با قابلیت دسترسی به بسته‌های خدماتی جذاب تلفن همراه باند پهن متناسب با گروه‌های سنی آن‌ها ارائه کند.

اپراتور همچنین موظف است بسته آموزشی استفاده صحیح از خدمات باند تلفن همراه شامل شیوه بهره‌برداری از فرصت‌ها و مقابله با تهدیدها را در دسترس متقاضیان قرار دهد و در این خصوص اطلاع‌رسانی لازم را به مشترکان ارائه کند و همچنین خدمات تلفن همراه را با قابلیت اعمال برخی مدیریت‌ها برای استفاده کودک برای یک یا چند دسته از خدمات تلفن همراه از قبیل خدمات صوت، تلفن تصویری، پیام کوتاه، پیام چندرسانه‌ای و اینترنت و یا اضافه کردن بعضی از قابلیت‌ها از قبیل امکان تماس خانوادگی یا گروهی براساس درخواست مشترک فراهم کند.

طبق این مصوبه اپراتور به فروش هرگونه سیم‌کارت تلفن همراه به افراد کم‌تر از ۱۸ سال مجاز نیست و هرگونه تغییر در قابلیت‌های سیم‌کارت از قبیل محدودیت در دسترسی به بعضی از خدمات یا اضافه کردن بعضی از قابلیت‌ها صرفاً از طریق مشترک امکان‌پذیر است.

همچنین باید تمهیدات فنی، اجرایی و مالی لازم برای اطلاع‌رسانی، آموزش و ایجاد آگاهی برای کودکان و نوجوانان و نیز ابزارهای مناسب در زمینه کاربردهای خدمات تلفن همراه باند پهن را که حداقل شامل چگونگی بهره‌برداری صحیح از خدمات اپراتور، شیوه حفظ حریم خصوصی و حفاظت از داده‌ها، نحوه هدایت، نظارت و کنترل کودکان و نوجوانان در هنگام استفاده از فناوری و خدمات تلفن همراه باند پهن توسط اولیای خانواده‌ها، تماس با کدهای خدماتی اضطراری از قبیل ۱۲۳ و ۱۱۰ در صورت مواجهه با ناهنجاری‌های فرهنگی و اجتماعی، کمک به آشنایی ذی‌نفعان با قوانین و مقررات در خصوص حقوق کودک، ترویج اخلاق و آداب استفاده مسئولانه و شرعی از

خدمات و محصولات تلفن همراه باند پهن در راستای رعایت حقوق شهروندی و کاربردها و برنامه‌های آموزشی و تربیتی مخصوص کودک است را فراهم سازد. از سوی دیگر، تمامی مسئولیت‌های حقوقی و مالی ناشی از استفاده از خدمات تلفن همراه باند پهن به عهده مشترک است و اظهار یا ایجاد هویت جعلی یا غیرواقعی یا هرگونه اقدامی که موجب گمراهی از هویت واقعی مشترک در استفاده از خدمات تلفن همراه باند پهن شود ممنوع است. بنابراین مشترک موظف به رعایت مقررات و ضوابط متن قرارداد اشتراک و هرگونه مصوبات آتی مراجع ذیصلاح درباره خدمات مربوط است و هرگونه تغییر نشانی یا سایر مشخصات اعلام‌شده در متن قرارداد اشتراک را باید در اسرع وقت به اپراتور اطلاع دهد. همچنین مشترک موظف است در صورت فراهم‌سازی امکان استفاده از خدمات تلفن همراه باند پهن برای فرزندان خود مسئولیت کاربرد را بپذیرد و بر خدمات‌گیری کودک خود نظارت فعال داشته باشد.

نتیجه

آنچه که این نوشتار در صدد رسیدن به آن است این مهم است که نقش آموزش در استفاده کودکان و نوجوانان از فضای مجازی به پیشگیری اجتماعی از بزهکاری این گروه سنی منجر می‌شود. به عبارتی با توجه به اینکه خصیصه اصلی پیشگیری جامعه‌مدار که این نوع از پیشگیری را با سایر انواع پیشگیری متمایز می‌کند، آموزش محور بودن آن است، بنابراین تمرکز بر نحوه استفاده کودکان از فضای مجازی ما را به هدف مطلوب خود یعنی پیشگیری از بزهکاری نزدیک می‌کند. بنابراین، می‌توان این نوع از پیشگیری را درخصوص کودکان و نوجوانان به جهت اینکه در مرحله سنی قرار دارند که شخصیت آن‌ها ساختار بندی می‌شود، مؤثرترین ابزار در راستای دور کردن از بزهکاری و رفتارهای نابهنجار دانست. با علم به این مطلب که امروزه فضای مجازی به یکی از مهم‌ترین محیط‌های آموزشی کودکان و نوجوانان تبدیل شده است، نوشتار حاضر سعی در تبیین این موضوع دارد که نقش آموزش کودکان و نوجوانان را در استفاده مناسب از محیط‌های آموزشی مجازی و نتیجه آن که رسیدن به اهداف پیشگیرانه از بزهکاری است، نشان دهد.

اگرچه بدون تردید، والدین تعهد کنترل رفتارها و تحرکات فرزندانشان در اینترنت را دارند، ولی نباید فراموش کرد که معلم‌ها، مشاوران مدارس، قضات و حتی مأموران پلیس هم مسئولیت کمی در این زمینه دارند و مکلف هستند که ذهن، رفتار و اعمال کودکان و نوجوانان را با شتابزدگی پیشرفته فضای مجازی به نحوی تطبیق دهند که بچه‌ها بتوانند با چالش‌های فضای مجازی مواجه

شوند. در پررنگ کردن نقش محیط آموزشی در پیشگیری از جرایم اطفال، همه دست‌اندرکاران و متولیان آموزش کودکان، باید ایفای نقش کنند.

معلمان و مسئولان آموزش و پرورش در این بین شاید بیشترین سهم را داشته باشند. این موضوع بسیار منطقی است که از مدارسی که تکالیفی درخصوص فضای مجازی ارائه می‌کنند و از دانش‌آموزان انتظار دارند با استفاده از تکنولوژی و فناوری‌های روز تکالیفشان را انجام دهند - و به همین دلیل نیز مشتریان لب‌تاپ‌ها و تبلت‌ها را افزایش می‌دهند - بر نحوه استفاده کودکان و نوجوانان از این تکنولوژی‌ها هم توجه و نظارت کافی مبذول دارند.

مدارس باید دستورالعمل‌ها و استانداردهایی برای نحوه استفاده دانش‌آموزان از فضای مجازی و بهره‌برداری از موبایل‌ها و سایر ابزارهای اینترنتی تدوین کنند و محدوده مجاز و مشخصی برای اطفال و نوجوانان جهت ارتباطات اجتماعی در این محیط‌ها تعریف نمایند. این رهنمودها و نیز اصول آشنایی با دنیای ارتباطات باید بخش مهم و اجتناب‌ناپذیر آماده‌سازی معلمان جهت کار با کودکان شود و سرلوحه برنامه‌های متخصصان آموزشی قرار گیرد. برای مثال امروزه لازم است به معلم‌ها و مربیان تربیتی، مسائلی درخصوص قلدری سایبری آموزش داده شود و از متخصصان حقوقی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، جرم‌شناسی و سایر صاحب‌نظران دانشگاهی در تدوین و آموزش قلدری اینترنتی به معلمان و دانش‌آموزان در مدارس استفاده شود. علاوه بر این، کودکان و نوجوانان استفاده‌کننده از شبکه‌های اجتماعی باید مورد آموزش‌های بیشتری قرار گیرند تا میزان مشارکت خود را در ارتباط برخط خویش در این شبکه‌ها محدود به افرادی کنند که آن‌ها را می‌شناسند و به آن‌ها اطمینان دارند. بدین ترتیب آن‌ها از هم‌نشین بد مجازی در امان خواهند بود و خطر بزهکاری و بزه‌دیدگی غیربرخط آن‌ها نیز کاهش خواهد یافت.

از نقش صدا و سیما و سایر رسانه‌ها در آموزش استفاده مناسب از امکانات دنیای غیرفیزیکی نیز نباید غافل بود. باید از نفوذ صدا و سیما در میان خانواده‌ها به‌ویژه کودکان و نوجوانان استفاده بهینه را برد و باید از این امکان استفاده کرد و به مردم آگاهی داد. پخش آگهی‌های آموزنده از تلویزیون و با نظارت وزارت ارشاد در زمینه افزایش آگاهی خانواده‌ها درخصوص خطرات ناشی از شبکه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام و تلگرام، پخش برنامه‌های کوتاه آموزشی درباره مزایا و معایب شبکه‌های اجتماعی از زبان ورزشکاران و هنرمندان محبوبی که عموماً نوجوانان آن‌ها را الگوی خود قرار داده‌اند می‌تواند از جمله عوامل مؤثر افزایش نقش آموزشی مناسب این محیط‌ها در پیشگیری از رفتارهای بزهکارانه فرزندان خانواده‌ها باشد. در همین راستا در قانون جدید التصویب حمایت از اطفال و نوجوانان در بند ح ماده ۶، سازمان صدا و سیما را به‌عنوان یکی

از نهادها و دستگاه‌های متولی ترویج اهداف حمایتی از کودکان و نوجوانان شناخته و در بندهای مختلف، سازمان را به ساخت برنامه‌های فرهنگی مناسب برای کودکان و نوجوانان مکلف کرده است. برای مثال در بند ۲ از بند ح ماده ۶، سازمان مکلف است به طراحی و ایجاد نظام رده‌های سنی و محتوایی آثار و محصولات در برنامه‌های مرتبط با اطفال و نوجوانان که در صورت انجام مناسب این وظیفه خطیر می‌توان در آینده امیدوار بود که صدا و سیما محیط‌های آموزشی مناسبی برای آیندگان این مملکت باشند. علاوه بر این برگزاری جلسات آموزشی از سوی مصادر امور فرهنگی نظیر فرهنگستان‌ها به منظور آشنا کردن و اطلاع‌رسانی به والدین در مورد فناوری‌های جدید به ویژه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی و استفاده از امکانات عظیم آموزش و پرورش در راستای آگاه کردن دانش‌آموزان با خطرات فضای غیرفیزیکی از جمله راهکارهای مهم پیشگیرانه است. باید از امکانات مربیان تربیتی و سایر امکانات آموزش و پرورش برای آگاه کردن دانش‌آموزان با خطر تهاجم فرهنگی استفاده کرد؛ به هر حال باید اذعان کرد یکی از محیط‌های مهم و تأثیرگذار بر نوجوانان مدرسه است. اقدامات مناسب اولیای مدرسه می‌تواند از بخشی از آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی نظیر اینستاگرام پیشگیری کند.

مباحث پیشگیری جامعه‌مدار از بزهکاری نوجوانان در محیط‌های آموزشی مجازی را می‌توان از منظر جرم‌شناسی فرهنگی نیز بررسی کرد. نکته حائز اهمیت در نگاه این نوع جرم‌شناسی، پرداختن به بزهکاری‌های نوجوانان در آینه رسانه‌هاست. این جرم‌شناسی با توجه به ماهیت دوران نوجوانی و نیز تأکید بر جامعه‌پذیری ناکافی در بزهکاران این گروه‌های سنی بر تمرکز نسبت به ارائه آموزش‌های صحیح و کارآمد فرهنگی از جانب نهادهای فرهنگ‌ساز به خصوص رسانه‌های جمعی پافشاری می‌کند، زیرا رسانه، علاوه بر تحلیل جرم در مسیر کنترل جرم نیز در نقطه ثقل جرم‌شناسی فرهنگی قرار دارد. جرم‌شناسی فرهنگی بسیار حساس است تا از گسترش ترس‌های اخلاقی از جرم به وسیله رسانه‌ها در جامعه و به دنبال آن، تقاضاهای احساسی و غیرکارشناسانه مردم در اتخاذ رویکردهای محدودکننده استفاده از فناوری‌های جدید، و نهایتاً رواج رویکردهای افراطی در جهت فشار به کودکان و نوجوانان و نقض حریم خصوصی آن‌ها در تعامل با اینترنت و رسانه‌ها می‌شود، جلوگیری کند. بنابراین پیشنهاد این تفکر در جرم‌شناسی این است که به جای محدود کردن کودکان و نوجوانان در بهره بردن از دریای ناب فضای مجازی، مطالعات فرهنگی و اجتماعی خود در مورد نحوه بهره‌برداری صحیح کودکان و نوجوانان از این فضا را ارتقا و بودجه مناسب فرهنگی برای این امور اختصاص دهیم. این گونه می‌توانیم امیدوار باشیم که نقش محیط‌های آموزشی مجازی را در پیشگیری از رفتارهای کجروانه اطفال و نوجوانان با سلاح فرهنگی پررنگ

کرده‌ایم. برای موفقیت در این امر باید مسئولان و متولیان امور دینی و آموزش علوم اسلامی با مسلح شدن به سلاح تخصص در حوزه سایبر و هنر استفاده از وسایل ارتباط‌های مجازی نقش مهم خود را در اشاعه فرهنگ دینی به‌ویژه توسعه و رشد تربیت اسلامی به انجام برسانند. با توجه به مطالعات صورت‌گرفته و یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود اقداماتی که در راستای ارتقای آموزش نحوه استفاده کودکان و نوجوانان از فضای مجازی مؤثر است به کار گرفته شود؛ از جمله این اقدامات می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- شورایی با وظیفه و دستور کار مشخص جهت تضمین امنیت و سلامت کودکان در فضای مجازی به‌ویژه اینترنت تشکیل شود. به نظر می‌رسد برای اینکه این شورا بتواند کارکرد مؤثر خود در اهداف پیشگیرانه را اعمال کند باید با مشارکت تمام دست‌اندرکاران امور آموزشی اداره و با تعامل آموزش و پرورش و حوزه‌های علمیه سیاست‌گذاری شود.
- به‌طور معمول کار مشارکتی تأثیر دیرپاتری در یادگیری مفاهیم بر کودکان دارد؛ از این رو پیشنهاد می‌شود، کارگاه‌های جمعی در فواصل زمانی معین (مثلاً در پایان هرماه) در مدارس تشکیل شود و با بهره‌گیری از متخصصان امر، آموزش‌های لازم در زمینه رفتارهای پرخطر در فضای مجازی و راه‌های پیشگیری از این رفتارها به نوجوانان ارائه شود.

منابع

الف) منابع فارسی

- آقایی، سارا (۱۳۹۶)، «رسانه و جرم از منظر جرم‌شناسی فرهنگی»، فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، شماره ۱.
- ابراهیمی، شهرام (۱۳۹۳)، جرم‌شناسی پیشگیری، جلد اول، تهران: میزان.
- پرنده، علی (۱۳۸۰)، کاربرد اینترنت در پژوهش، تهران: نشر دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- رادمهر، فرزاد و لیلا حیدریانی (۱۳۹۸)، «رابطه شبکه‌های اجتماعی با احساس امنیت اجتماعی شهروندان خرم‌آباد»، فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، شماره ۵۳.
- رفیعی دولت‌آبادی، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۸)، «تأثیر سیاست‌گذاری دولت در حوزه شبکه‌های اجتماعی مجازی بر امنیت اجتماعی»، فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، شماره ۵۶.
- ساریخانی، عادل و مریم سلطانی بهلولی (۱۳۹۵)، «نقش قوه مجریه در پیشگیری اجتماعی از جرم»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۹۴.
- شکوهی، صفورا و پریسا اصغرزاده طالبی (۱۳۹۸)، «تأثیر فضای مجازی بر تربیت دینی کودکان»، فصلنامه پایش سبک زندگی، شماره ۱۶.
- طاهری کیا، حامد (۱۳۹۳)، «گابریل تارد، تغییرات اجتماعی و ایدئولوژی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، شماره ۴.
- عابدی تهرانی، طاهره و فاطمه افشاری (۱۳۹۲)، «آسیب‌شناسی رسانه‌های تصویری در بروز خشونت در جوامع»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، پژوهشکده حقوقی شهر دانش، شماره ۱.
- عباچی، مریم (۱۳۸۳)، «پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۷.
- علیشیری، سعید و احترام موسوی‌زاده (۱۳۹۵)، «فضای مجازی و نظام تعلیم و تربیت (فرصت‌ها و چالش‌ها)»، سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی. قابل بازیابی در:
- فاضلی دهکردی، مهدی و محمود نوذری (۱۳۹۳)، «تبارشناسی نظریه یادگیری اجتماعی آلبرت باندورا و بررسی انتقادی مفروضات فلسفی آن»، مجله مطالعات تحول در علوم انسانی، شماره ۳.
- فریدی، صمد و علی جعفری (۱۳۹۹)، «رابطه استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان با ناهنجاری‌های اجتماعی (مطالعه موردی: جوانان شهر اردبیل)»، فصلنامه راهبرد اجتماعی - فرهنگی، شماره ۳۵.
- مالمیر، محمود و همکاران (۱۳۹۶)، «نقش رسانه‌های تصویری در پیشگیری و بروز جرایم خشونت‌آمیز»، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره ۴۶.
- محسنی، فرید (۱۳۹۰)، «سهم کودکان و نوجوانان از حمایت کیفری در فضای مجازی و حقیقی»، نشریه آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۱.
- میمنت‌آبادی، قباد و همکاران (۱۳۹۹)، «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تحول هویت (مورد مطالعه: شهروندان سنندج)»، فصلنامه راهبرد اجتماعی - فرهنگی، شماره ۳۵.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۹)، «پیشگیری عادلانه از جرم»، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، تهران: انتشارات سمت، صص ۵۵۹-۵۹۸.

ب) منابع انگلیسی

- Chen , S.-Y. (2009), **Internet use and academic achievement: gender differences in early adolescence**, National Labrary of Medicine , National Center for Biotechnology Information. At Retrieved: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20>.
- Ferrell, J., & K. Hayward (2011), **Cultural Criminology** , Reviewed by Dr.Matt Long, Routlge, (New York , Usa: Nottingham Trent University) , At Retrieved: <https://www.rotledge.com/culturalcriminology>.
- Livingston, S., et al. (2014), **Net children go mobile: uk report, London school of economics and political science**, London. At Retrieved: <http://eprints.lse.ac.uk/39420>.
- Maughan , B., & M. Rutter (2001), **Antisocial Children Grown Up**, Cambridge University Press.
- Spada, M. M. (2014), “An overview of problematic internet use”, **Addictive behaviors**, No. 39 (1).
- Uk Safer Internet Center (2021), At Retrieved : <https://www.Childnet.com>uk-safer-internet>.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی